

ПРИНЦИПИ НОРМОПРОЄКТУВАННЯ У КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ДО ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

PRINCIPLES OF LEGISLATIVE DRAFTING IN THE CONTEXT OF ADAPTATION TO THE EUROPEAN UNION LAW

Ніколенко Л.М., д.ю.н., професор,
провідний науковий співробітник відділу
господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова
Національної академії наук України»

Стаття присвячена дослідженню принципів нормопроєктування у контексті адаптації національного законодавства України до права Європейського Союзу. Умови євроінтеграції вимагають не лише формальної гармонізації правових норм, але й удосконалення підходів до процесу створення та імплементації законодавства. Підкреслено, що нормопроєктування, як ключовий інструмент правотворчості, має враховувати як традиційні принципи, так і нові виклики, пов'язані з інтеграцією в європейський правовий простір.

У статті розглядаються фундаментальні принципи нормопроєктування, такі як верховенство права ЄС, законність, пряма дія норм, прозорість, пропорційність, системність, правова визначеність, субсидіарність, прогнозованість, доступність, гнучкість та адаптивність. Особливу увагу приділено специфіці їх застосування в умовах України, де процес гармонізації ускладнюється внутрішніми проблемами, такими як економічна нестабільність, політична турбулентність та соціальна вразливість населення.

Розглянуто принципи нормопроєктування, які є особливо актуальними для українського контексту: міжкультурна адаптивність, цифрова інтегративність, науковість, прогресивна імплементація, екологічна проактивність, антикризове нормопроєктування, соціальна компенсація та антиципація супротиву. Ці принципи спрямовані на підвищення якості гармонізації, забезпечення сталості правового поля та мінімізації опору реформам. Особливо підкреслюється важливість поступової імплементації європейських норм, врахування національних особливостей та забезпечення соціальної прийнятності змін. У контексті глобальних викликів, таких як економічні кризи та кліматичні зміни, акцент робиться на створенні «кризостійких» норм, які можуть адаптуватися до стресових ситуацій. Зроблено висновок, що адаптація законодавства до права ЄС потребує комплексного підходу, який поєднує юридичну техніку з інституційними та соціальними механізмами. Визначено, що ефективне нормопроєктування стане ключовим фактором на шляху інтеграції України до ЄС, сприятиме посиленню правової системи та забезпеченню дотримання європейських стандартів у всіх сферах суспільного життя.

Ключові слова: нормопроєктування, адаптація, принципи, Європейський Союз, законодавство, гармонізація, право.

The article is devoted to the study of the principles of legislative drafting in the context of the adaptation of the national legislation of Ukraine to the law of the European Union. The conditions of European integration require not only the formal harmonization of legal norms, but also the improvement of approaches to the process of creating and implementing legislation. It is emphasized that legislative drafting, as a key instrument of lawmaking, must take into account both traditional principles and new challenges associated with integration into the European legal space.

The article examines the fundamental principles of legislative drafting, such as the rule of EU law, legality, direct effect of norms, transparency, proportionality, systematicity, legal certainty, subsidiarity, predictability, accessibility, flexibility and adaptability. Particular attention is paid to the specifics of their application in the conditions of Ukraine, where the harmonization process is complicated by internal problems, such as economic instability, political turbulence and social vulnerability of the population.

The principles of legislative drafting that are particularly relevant for the Ukrainian context are considered: intercultural adaptability, digital integrativity, scientificity, progressive implementation, environmental proactivity, anti-crisis legislative drafting, social compensation and anticipation of resistance. These principles are aimed at improving the quality of harmonization, ensuring the stability of the legal field and minimizing resistance to reforms. The importance of the gradual implementation of European norms, taking into account national characteristics and ensuring social acceptability of changes is particularly emphasized. In the context of global challenges, such as economic crises and climate change, the emphasis is on creating "crisis-resistant" norms that can adapt to stressful situations. It is concluded that the adaptation of legislation to EU law requires a comprehensive approach that combines legal techniques with institutional and social mechanisms. It is determined that effective regulatory drafting will become a key factor on the path of Ukraine's integration into the EU, will contribute to strengthening the legal system and ensuring compliance with European standards in all spheres of public life.

Key words: legislative drafting, adaptation, principles, European Union, legislation, harmonization, law.

Постановка проблеми. Україна активно рухається шляхом інтеграції з Європейським Союзом (далі – ЄС), про що свідчить підписання Угоди про асоціацію (2014 рік) та отримання статусу кандидата на членство в ЄС (2022 рік). Ці кроки стали вагомими віхами на шляху до євроінтеграції, відкривши нові можливості для політичного, економічного та правового зближення України з державами-членами ЄС. Адаптація національного законодавства до права ЄС є одним із ключових етапів на шляху євроінтеграції. Цей процес вимагає не лише формального перенесення правових норм ЄС у національне законодавство, але й їхньої практичної імплементації з урахуванням національних особливостей правової системи України. Відповідно, гармонізація законодавства має супроводжуватися інституційними реформами, вдосконаленням правозастосовної практики та підвищенням якості нормопроєктування. Нормопроєктування, тобто процес створення правових норм, має відповідати стандартам і принципам ЄС. Принципи нормопроєктування

спрямовані на те, щоб закони були не лише прийняті, але й ефективно реалізовані. Адаптація до права ЄС передбачає не лише формальне перенесення норм, а й їхню практичну імплементацію.

Окрему роль у процесі адаптації законодавства відіграє судова практика як на національному рівні, так і на рівні ЄС. Врахування рішень Європейського суду з прав людини та Суду ЄС сприяє розвитку національної судової практики відповідно до європейських стандартів. Крім того, ефективне нормопроєктування передбачає створення механізмів для моніторингу та оцінки імплементації законів, а також можливості їхнього перегляду та вдосконалення на основі правозастосовної практики.

Отже, **метою статті** є дослідження принципів нормопроєктування у контексті адаптації до права ЄС, аналіз викликів, що виникають у цьому процесі, та пошук шляхів їхнього подолання.

Виклад основного матеріалу. Нормопроєктування як процес створення нормативно-правових актів базується

на низці фундаментальних принципів, які забезпечують їхню якість, ефективність і відповідність потребам суспільства. Традиційно процес нормопроєктування базується на таких основних принципах, як:

- верховенства права ЄС: відповідно до рішень Суду ЄС, право ЄС має пріоритет над національним правом держав-членів, національне законодавство має відповідати нормам і принципам, встановленим у договорах ЄС, директивах та регламентах [1, с. 118–121]. Верховенство права ЄС було закріплено в основоположних рішеннях Суду ЄС, зокрема у справах *Costa v. ENEL* (1964) та *Simmenthal* (1978), де наголошувалося, що держави-члени не можуть посылатися на внутрішнє законодавство для виправдання невиконання зобов'язань, що випливають із права ЄС. Верховенство права ЄС сприяє створенню єдиного правового поля для всіх країн-учасниць. Це важливо для забезпечення свободи руху товарів, послуг, капіталу та людей. Суди України та інших країн, які прагнуть до інтеграції з ЄС, повинні враховувати інтерпретації Суду ЄС при прийнятті рішень. Це стосується не лише питань, прямо регульованих актами ЄС, але й ситуацій, де національне законодавство може суперечити принципам ЄС;

- законності: у контексті адаптації до права ЄС, передбачається не тільки, що всі нормативно-правові акти повинні відповідати Конституції як основному закону держави, міжнародним договорам, ратифікованим державою, а також те, що норми мають узгоджуватися з *acquis communautaire* – сукупністю правових актів ЄС, включаючи директиви, регламенти та судову практику. Наприклад, розробка національного закону про захист персональних даних має враховувати не лише внутрішні конституційні норми, але й Загальний регламент про захист даних (GDPR). Законність у контексті євроінтеграції також передбачає дотримання ієрархічності правових норм. Це означає, що акти нижчого рівня (наприклад, підзаконні нормативно-правові акти) не можуть суперечити актам вищого рівня, зокрема законам України, міжнародним договорам та праву ЄС, яке після імплементації набуває обов'язкової сили на національному рівні. Крім того, принцип законності вимагає ефективного механізму правового захисту та судового контролю за дотриманням норм законодавства. Важливу роль у цьому відіграють як національні суди, так і практика Європейського суду з прав людини та Суду ЄС, яка має бути врахована при винесенні рішень національними органами правосуддя. Зокрема, рішення Суду ЄС щодо права на справедливий суд стають орієнтиром для української судової практики та законодавчих ініціатив;

- прямої дії: директиви та регламенти ЄС мають пряму дію в правових системах держав-членів. Це передбачає необхідність врахування норм права ЄС під час створення національних актів. Для того щоб норма права ЄС могла мати пряму дію, вона повинна бути однозначною, чіткою і не допускати різних тлумачень. Наприклад, положення регламентів ЄС, які мають загальнообов'язковий характер, автоматично застосовуються у всіх країнах-членах. У разі колізії між національним і європейським правом застосовується норма права ЄС;

- справедливості: закони повинні бути справедливими і враховувати інтереси всіх сторін, які підпадають під їхню дію. У процесі адаптації до права ЄС цей принцип передбачає, що нові норми не повинні дискримінувати окремі групи населення або підприємств. Наприклад, при впровадженні екологічних стандартів необхідно враховувати можливості малого бізнесу та домогосподарств. У контексті адаптації до права ЄС цей принцип набуває особливого значення, оскільки вимагає не лише формальної гармонізації законодавства, але й врахування специфічних умов українського суспільства, зокрема соціально-економічних, культурних та регіональних особливостей;

- прозорості: у нормопроєктуванні цей принцип передбачає відкритість процесу розробки нормативних

актів для суспільства та зацікавлених сторін, в тому числі, публікацію проєктів законів, проведення громадських консультацій і забезпечення доступу до інформації про цілі та наслідки нових норм. У демократичних системах прозорість сприяє легітимності законодавства, адже громадяни мають можливість висловити свою думку чи внести пропозиції. Наприклад, у країнах ЄС широко застосовуються онлайн-платформи для консультацій, де кожен може ознайомитися з проєктами та долучитися до їхнього обговорення. Для України це означає необхідність вдосконалення механізмів залучення громадськості, щоб уникнути сприйняття адаптаційних норм як «нав'язаних згорі», як це відбулося, наприклад, зі скасуванням Господарського кодексу України;

- пропорційності: норми, що приймаються, мають бути адекватними та не перевищувати необхідний рівень для досягнення мети [2, с. 90–91]. У процесі адаптації до права ЄС здійснюється подвійний контроль пропорційності, тобто нормативний акт має відповідати принципу пропорційності як з точки зору права ЄС, так і національного права. Крім того, важливо забезпечити пропорційність на рівні центральних органів влади та місцевого самоврядування;

- системності: вимагає, щоб нові норми логічно відповідали існуючій структурі законодавства, не створюючи колізій чи прогалин. Це особливо важливо в процесі адаптації до права ЄС, де національні норми повинні гармонізуватися не лише між собою, але й із наднаціональними актами. Наприклад, при імплементації правових актів пов'язаних з відновлюваними джерелами енергії необхідно одночасно враховувати зміни до законів про енергетику, екологію та земельні відносини, щоб забезпечити цілісність регулювання [3]. Системність також передбачає єдність термінології та уникнення дублювання норм;

- правової визначеності: норми мають бути чіткими, зрозумілими та передбачуваними для всіх суб'єктів права [4, с. 171–172]. Це зобов'язує законодавця забезпечувати узгодженість термінології та системність нормативної бази [5, с. 171–172]. Для України, яка перебуває на шляху інтеграції до ЄС, правова визначеність є не лише вимогою гармонізації законодавства, але й інструментом подолання внутрішніх проблем, таких як правова нестабільність, колізії норм і низька довіра до правової системи;

- субсидіарності: регулювання певних питань має здійснюватися на тому рівні (національному або європейському), де це є найбільш ефективним. Наприклад, у сфері транскордонних питань (наприклад, боротьба з організованою злочинністю або регулювання міграційних потоків) європейський рівень є більш ефективним, оскільки національні заходи можуть бути недостатніми. У той же час у сфері освіти або охорони здоров'я більш доцільним є національне або регіональне регулювання;

- прогнозованості: означає, що наслідки дії закону мають бути передбачуваними, а сам закон – чітким і зрозумілим. У процесі адаптації до права ЄС це особливо актуально, оскільки багато європейських норм мають рамковий характер і потребують деталізації на національному рівні. Наприклад, Директива про права споживачів визначає загальні принципи, але конкретні механізми їх реалізації залежать від національного законодавця [6]. Прогнозованість також включає оцінку економічних, соціальних і правових наслідків норм, що часто оформлюється у вигляді регуляторного аналізу впливу. Принцип прогнозованості в Україні має забезпечити, щоб адаптація до права ЄС не призводила до правового хаосу чи соціального напруження. Це вимагає чітких і зрозумілих норм, якісного аналізу їхнього впливу, врахування ризиків і поступового впровадження. У сучасних умовах прогнозованість також означає підготовку до непередбачуваних обставин, що робить цей принцип ключовим для «крізької» законодавства та успішної інтеграції в ЄС;

– доступності і зрозумілості: нормативні акти мають бути сформульовані так, щоб їх могли зрозуміти не лише юристи, але й пересічні громадяни чи суб'єкти господарювання, на яких вони поширюються. Слід визнати, що значна частина населення України не має базових правових знань, що ускладнює сприйняття навіть спрощених норм. Це вимагає не лише спрощення текстів, але й ширшої просвітницької роботи. У праві ЄС це питання вирішується через чіткі пояснювальні записки та переклади на всі офіційні мови Союзу. Для України це означає необхідність спрощення юридичної мови, уникнення надмірної бюрократичності та забезпечення доступу до перекладів ключових норм ЄС українською мовою. У контексті інклюзії цей принцип означає забезпечення того, щоб нормативні акти були зрозумілими та доступними для всіх груп населення, включаючи вразливі категорії, такі як люди з інвалідністю. Тому принцип доступності та зрозумілості в Україні має включати адаптацію форматів (аудіо, шрифт Брайля, жестова мова), мовну підтримку меншин, залучення вразливих груп до нормопроєктування та просвітницькі кампанії. Це не лише забезпечить відповідність стандартам ЄС, але й зробить правову систему ближчою до людей, що є ключовим для успішної євроінтеграції в умовах сучасних викликів;

– гнучкості і адаптивності: необхідність врахування цього принципу пов'язано зі швидкими змінами у сучасному світі – технологічними, економічними, соціальними. Норми повинні бути достатньо гнучкими, щоб не втрачати актуальність у короткий термін. У контексті ЄС це проявляється у використанні директив, які задають цілі, але залишають державам свободу у виборі засобів їх досягнення. Наприклад, Директива про електронну комерцію дозволяє країнам самостійно визначати, як регулювати платформи на кшталт Amazon чи eBay, зберігаючи при цьому єдині стандарти захисту користувачів [7]. Гнучкість також означає можливість оперативного внесення змін у разі виявлення недоліків.

Однак у контексті адаптації до права ЄС цих принципів недостатньо. Необхідно враховувати специфіку європейського правового простору та виявляти нові принципи, які допоможуть підвищити якість гармонізації. На основі аналізу сучасних тенденцій у праві ЄС та практик адаптації національних систем, пропонуємо виділити наступні принципи нормопроєктування, які ще не були системно досліджені, але заслуговують на увагу:

– принцип міжкультурної адаптивності: право ЄС формується в контексті європейської культурної спільноти, яка має свої традиції, цінності та правові звичаї. Україна, будучи країною з власною культурною та історичною ідентичністю, потребує адаптації європейських норм до локальних умов. Цей принцип передбачає: врахування національних традицій та суспільних очікувань, збереження балансу між європейськими стандартами та локальними потребами, впровадження механізмів, які забезпечують «м'яке» впровадження нових норм;

– принцип цифрової інтегративності: у контексті цифровізації економіки та управління в ЄС (наприклад, стратегія Digital Single Market), національні норми повинні передбачати інтеграцію з цифровими платформами ЄС, такими як єдині бази даних, системи електронного врядування чи моніторингу. Це означає, що нормопроєктування має враховувати не лише текстуальну гармонізацію, але й технічну сумісність із цифровими інструментами ЄС. Цифрова інтеграція передбачає: розробку норм, які враховують можливості цифрових технологій, забезпечення сумісності законодавства з цифровими платформами та інструментами, впровадження механізмів захисту даних та кібербезпеки, а також активне використання штучного інтелекту;

– принцип науковості: розробка норм має базуватися на ґрунтовних дослідженнях, аналізі даних і прогнозуванні

результатів їхньої дії. Науковість передбачає використання експертних висновків, статистики, соціологічних опитувань і порівняльного правового аналізу. У контексті права ЄС цей принцип набуває особливого значення, адже багато норм базуються на складних технічних стандартах чи економічних моделях. Наприклад, впровадження стандартів викидів CO₂ для автомобілів вимагає не лише юридичного формулювання, але й розуміння технологічних і екологічних аспектів. Науковість також допомагає уникнути популістських рішень, які можуть бути популярними, але неефективними на практиці;

– принцип прогресивної імплементації: право ЄС часто є передовим і встановлює високі стандарти, які можуть бути складними для швидкого впровадження в українському контексті. Прогресивна імплементація полягає у поступовому впровадженні європейських норм з урахуванням економічних, політичних та інституційних обмежень. Цей принцип передбачає: розробку пілотних проєктів для тестування нових норм, введення перехідних періодів для адаптації, моніторинг результатів імплементації з метою коригування тощо. Цей принцип особливо важливий для України, яка перебуває у стані активної трансформації своєї правової системи на фоні складних умов: повномасштабного воєнного конфлікту, економічних проблем та нестабільності інституцій. Крім того, в умовах постійної політичної турбулентності, що впливає на реалізацію законодавчих реформ в Україні, прогресивна імплементація дозволить: уникнути різких змін, які можуть бути заблоковані політичними силами, забезпечити стабільність правового поля навіть у разі зміни влади, надати час для формування ширшої політичної підтримки реформ;

– принцип екологічної проактивності: з огляду на амбітні цілі Європейського зеленого курсу (European Green Deal), національні норми повинні не просто відповідати екологічним стандартам ЄС, а й передбачати проактивні заходи, які випереджають мінімальні вимоги. Наприклад, включення стимулів для «зелених» технологій чи прогнозування впливу норм на кліматичні показники ще на етапі розробки. В умовах України цей принцип набуває особливого значення через складну екологічну ситуацію, спричинену індустріальною спадщиною, війною та обмеженими ресурсами. Екологічна проактивність має виходити за межі суто екологічного законодавства і пронизувати інші сфери – енергетику, транспорт, сільське господарство, промисловість. Наприклад, у транспортному секторі замість простого впровадження стандартів викидів Euro 6 (Регламент № 715/2007) доцільно стимулювати перехід на електромобілі через податкові пільги та розбудову інфраструктури зарядних станцій; у сільському господарстві можна передбачити підтримку органічного землеробства ще до повного виконання Директиви 91/676/ЄС про нітрати, що зменшить забруднення вод. Тобто, виникає необхідність міжсекторальної координації, якої в Україні часто бракує через фрагментарність державного управління;

– принцип антикризового нормопроєктування: на фоні глобальних викликів, таких як воєнний стан, економічні кризи та кліматичні зміни, виникає потреба у розробці норм, які будуть стійкими до стресових ситуацій. Антикризове нормопроєктування передбачає розробку законів з урахуванням потенційних кризових сценаріїв, включення механізмів автоматичного адаптування законодавства до надзвичайних ситуацій, забезпечення можливості швидкої модифікації норм у разі кризи. У контексті України цей принцип набуває особливої актуальності через комплексність кризових явищ, які вимагають системного підходу до нормотворчості;

– принцип соціальної компенсації: передбачає, що нові нормативно-правові акти, які впроваджуються в рамках гармонізації з правом ЄС і підвищують вимоги до громадян [8, с. 40–46], бізнесу чи інших суб'єктів, повинні

супроводжуватися механізмами підтримки для тих, хто зазнає тимчасових втрат чи труднощів через ці зміни. Цей принцип є новим і особливо актуальним для України, де економічна нестабільність, низький рівень доходів і соціальна вразливість значної частини населення можуть спричинити опір реформам, якщо їх впровадження не враховує соціальних наслідків. Реалізація принципу соціальної компенсації в Україні має враховувати національні особливості, такі як обмежені бюджетні ресурси, високий рівень тіньової економіки та низька довіра до держави. Тому, цей принцип потребує комплексного підходу – від фінансових стимулів до інформаційної підтримки й поступовості. Його успішна реалізація може стати прикладом для інших країн із перехідною економікою, демонструючи, як гармонізація з ЄС може бути вигідною для всіх верств суспільства;

– принцип антиципації супротиву: адаптація до права ЄС часто стикається з опором – як на рівні суспільства, так і на рівні окремих інституцій. Нові норми повинні передбачати механізми мінімізації такого супротиву: від інформаційних кампаній до поступового впровадження змін. Цей принцип вимагає від нормопроектувальників не лише юридичних, але й соціально-психологічних компетенцій. Унікальність українського контексту – поєднання пострадянської спадщини, війни та прагнення до європейської інтеграції – робить цей принцип особливо актуальним. Завдяки аналізу джерел супротиву, поступовості, інформаційній підтримці, фінансовим стимулам Україна

може не лише адаптувати норми ЄС, але й зробити цей процес соціально прийнятним і економічно вигідним. Це не просто інструмент нормопроекткування, а стратегія побудови довіри між державою та суспільством у процесі європейської інтеграції.

Висновки. Процес адаптації національного законодавства України до права ЄС є складним і багатограним завданням, що потребує врахування як фундаментальних принципів нормопроекткування, так і нових викликів, обумовлених специфікою європейського правового простору та сучасних глобальних тенденцій. Аналіз основних принципів нормопроекткування свідчить про їх важливість для забезпечення якості та ефективності національних правових актів у контексті євроінтеграції. Водночас для успішної імплементації норм ЄС, в умовах з якими стикається Україна у теперішній час, необхідно враховувати принципи, які будуть сприяти не лише гармонізації національного законодавства з правом ЄС, але й підвищенню його ефективності, передбачуваності та адаптивності до умов українського суспільства. Таким чином, адаптація законодавства до права ЄС потребує комплексного підходу, який поєднує юридичну техніку з інституційними та соціальними механізмами, забезпечуючи сталість і результативність реформ. Ефективне нормопроекткування стане ключовим фактором на шляху інтеграції України до ЄС, сприятиме посиленню правової системи та забезпеченню дотримання європейських стандартів у всіх сферах суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ніколенко Л.М. Верховенство права як основоположний принцип права та економіки: *Актуальні проблеми господарського права і господарського процесу*: Матеріали круглого столу (м. Київ, 9 листопада 2018 р.) К. : Видавництво Ліра-К, 2018. С. 118-121.
2. Нормотворча діяльність: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. В.В. Шишка. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 400 с.
3. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2018/2001 від 11 грудня 2018 року про стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел (нова редакція). *Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_039-18#Text
4. Hartley T. C. The Foundations of European Union Law (8th ed.). Oxford University Press, 2017. 503 p.
5. Ніколенко Л.М. Застосування оціночних понять у господарському процесуальному законодавстві: *Шістнадцять осінніх юридичних читань*: матеріали Міжнар. наук. конф. (Хмельницький, 20-21 жовтня 2017 року). Хмельницький. 2017. С. 171-172.
6. Директива Європейського Парламенту і Ради 2011/83/ЄС від 25 жовтня 2011 року про права споживачів, про внесення змін до Директиви Ради 93/13/ЄЕС та Директиви Європейського Парламенту і Ради 1999/44/ЄС, а також про скасування Директиви Ради 85/577/ЄЕС і Директиви Європейського Парламенту і Ради 97/7/ЄС. *Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_023-11#Text
7. Директива Європейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку» («Директива про електронну комерцію») 2000/31/ЄС від 8 червня 2000 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224#Text
8. Орловська І. Г. Європейський стовп соціальних прав як орієнтир соціальної політики України в умовах європейського вектора розвитку. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 2. С. 40-46.